

Ur *Fjärde Internationalen* 3 1988

Ernest Mandel

Kan Gorbatsjov förändra Sovjet?

Det finns två vanliga missuppfattningar om Sovjetunionen i väst. Den första framställer Sovjet som ett fruset och totalitärt samhälle. Byråkratins kontroll över samhällslivets alla områden skapar en i det närmaste total orörlighet och stabilitet. Byråkratin har lyckats integrera allt i sitt system, den svarta marknaden, korruptionen, brottsligheten, de ekonomiska skevheterna och dragningskraften hos konsumtionsmönstret i väst inberäknade. Befolkningens politiska likgiltighet är det yttersta beviset på den lyckats. Därför kan systemet reproducera sig självt i all oändlighet. En hel del "högerdissidenter" skulle gå ännu längre i sin karaktärisering, som de delar med de flesta borgerliga "sovjetskännare".

Det andra synsättet framställer sovjetsamhället som ett land i rörelse. Ekonomiska framsteg, stigande levnadsstandard och arbetarnas ökande yrkesskicklighet förklarar såväl avsaknaden av en folklig politisk opposition och de ständiga påtryckningarna på progressiva reformer. Detta är något som byråkratin inte kan undvika i all evighet. Alltsedan Stalins död 1953 har olika reformer följt på varandra. Dessa för Sovjet allt närmare den socialistiska samhällsmodell som Marx och Lenin såg framför sig. Gorbatsjovs reformer ses bara som de senaste i en lång rad och visar på samhällets livskraft och i det stora hela sunda hälsotillstånd. De radikala reformerna och demokratiseringen är något oåterkalleligt.

Detta andra synsätt är inte bara förhärskande inom de prosovjetiska kommunistpartierna. Det delas i allt högre grad av eurokommunisterna och en växande del av den europeiska socialdemokratin, särskilt socialdemokraterna (SPD) i Västtyskland och det brittiska Labourpartiet.¹

En objektiv analys av den sovjetiska verkligheten och dess utveckling under de senaste trettio åren leder till slutsatsen att båda dessa synsätt är felaktiga. De tar inte sovjetsamhällets karaktär och motsägelsefulla utveckling med i beräkningen. Denna är resultatet av kombinationen av orörlighet och dynamik. Rörelsen härleds ur den ekonomiska och sociala tillväxten. En tillväxt som är imponerande på lång sikt, även om den avtar år för år. Den har i grunden förändrat landet jämfört med hur det såg ut 1940 eller 1950, ja, även 1960. Orörligheten beror på det byråkratiska strupgreppet över staten och samhället. Detta är ett hinder för framtida tillväxt. Den berövar landet – särskilt arbetarna, ungdomen, den skapande intelligentian, kvinnorna, de nationella minoriteterna och de "nyfattiga" – en stor del av de redan vunna framstegens frukter.

Det är denna motsättning som i dag är förhärskande i Sovjetunionen.² Den kommer att avgöra dess närmaste framtid. Den är förklaringen till bekymren och oron, ja, den vanda vi kan se hos Gorbatsjov & Co. Vi kan göra en balansräkning av de två senaste årens erfarenheter. Här finner vi också roten till både deras populistiska demagogi – talet om "radikala reformer" – och deras oförmåga att ge reformerna en sådan kraft att de ger den ekonomiska tillväxten och

¹ Se särskilt den landsflyktige tjeckiske kommunistledaren Mlynars kommentarer i de västtyska eurokommunisternas tidskrift *Sozialismus* från april 1986. Å andra sidan visade Zhores Medvedev en mera nykter och pessimistisk värdering (*Gorbachov*, Basil Blackwell, London 1986), liksom Marie Lavigne i *Le Monde Diplomatique*, februari 1986.

² Beträffande den marxistiskt teoretiska grunden för denna analys av Sovjetverkligheten, se mina essäer "Bureaucratic et production marchande" i *Quatrième Internationale* maj 1987 och "The laws of motion of the Soviet economy" i *Critique* nr 12 Glasgow 1980.

marschen mot socialismen ny fart.

Sovjetsamhällets motsägelsefulla verklighet

En verklig kris för systemet

Sedan Bresjnevs tid har Sovjetunionen erfarit en regimkris. De ytligaste kommentatorerna har främst slagits av de tecken som avspeglar krisen: samma åldrade och outbytt ledargestalter överallt; en växande tröghet inför de politiska valsituationerna; den dominerande ideologin var alltmer rigid och ineffektiv. De mer seriösa kritikerna hänför detta till den samhällsekonomiska kris som drabbat det sovjetiska samhället. Det mest slående tecknet på denna regimkris är den avtagande ekonomiska tillväxten. Under de senaste tjugo åren har femårsplanerna hela tiden uppvisat en sjunkande tillväxttakt.

Tabell 1. Sovjetunionens genomsnittliga nationalinkomst. Årlig tillväxt enligt femårsplanerna.

1951-55	11,2%
1956-60	9,2%
1961-65	6,6%
1966-70	7,75%
1971-75	5,75%
1976-80	4,75%
1981-85	3,5%

Att den ekonomiska tillväxttakten avtar beror inte på att befolkningens konsumtion istället ökat, långt därifrån:

Tabell 2. Årlig konsumtionstillväxt per capita i Sovjetunionen (i procent).

	1966-70	1971-75	1976-80	1981
Samlad konsumtion	5,1	2,9	2,2	1,8
Samtliga varor	5,4	2,8	2,1	1,8
därav matvaror	4,3	1,6	1,0	1,4
därav färskvaror	7,1	3,0	3,1	2,1
därav konserver etc	9,1	10,05	5,4	1,7
Tjänster	4,3	3,0	2,5	1,9
därav matvaror	5,8	4,6	3,4	2,1
därav utbildning	2,9	1,5	1,6	1,3
därav hälsovård	3,2	1,4	1,4	-0,2

(Källa: G. Schroeder, "Soviet living standards, i *Soviet economy in the 80s*, Part II.)

Det mest dramatiska uttrycket för denna minskande tillväxttakt är kvasistagnationen inom spannmålsproduktionen, särskilt för fodersäd. Här har Sovjet blivit beroende av en massiv import från de kapitalistiska länderna (Argentina, Kanada, USA, Frankrike och Australien).

Av samma skäl har verkningarna av den långvariga depressionen i den kapitalistiska världsekonomin ökat för sovjetekonomin. Sovjets exportprodukter (framför allt guld och olja) har ställts inför kraftiga prisfluktuationer. De resurser som erfordras för att importera högteknologi har därför inte varit säkert garanterade. Depressionen driver dessutom på imperialisternas upprustning, som i sin tur påverkar Sovjets sätt att utnyttja sina tillväxtresurser. Vi står därför både objektivt som subjektivt inför en kombinerad kris: en kris för såväl kapitalismen som det byråkratiska systemet.

Den avtagande ekonomiska tillväxten ställer byråkratin inför ett förfärligt problem. Det har blivit omöjligt att uppnå de tre mål man haft sedan Chrusjtjovs dagar: att hålla en hög investeringsnivå; att, om än aldrig så lite, hela tiden förbättra befolkningens levnadsstandard; och en fortsatt kapprustning med den amerikanska imperialismen. Ju mer tillväxttakten minskar, desto större risk för att någon av dessa tre målsättningar offras.

Tekniskt sett uttrycker den minskade tillväxttakten den regelbundna ökningen av vad vi i den kapitalistiska världen kallar kapitalkoefficienten. De investeringar som krävs för att öka nationalinkomsten (materiell produktion) med en procent från femårsplan till femårsplan.³ Detta beror i sista hand på att man i allt lägre grad utnyttjar de materiella resurserna. Detta är en följd av såväl allmänna ekonomiska missförhållanden som den låga produktiviteten i det mänskliga arbetet.

Det sammantagna resultatet av dessa missförhållanden summerades klart och tydligt av Jurij Andropov, och Gorbatjov upprepar: Var tredje avlönad arbetstimme är förlösad. Tvärtemot vad teknokraterna i öst och väst säger, beror inte det främst på arbetarnas ”slöhet” eller ”bristande motivation” (Stalin uttryckte det råare: ”sabotage”), utan på det allmänna slöseri som skapas av byråkratisk vanskötsel. Denna kännetecknas av oregelbundet råvaruflöde: en bristande balans mellan produktion å ena sidan och transport- och distributionssystemet å den andra. Delvis orsakas det av årtionden av otillräckliga investeringar inom de två sistnämnda områdena, brist på reservdelar osv; allt äldre maskiner; ett kaotiskt pris- och bonussystem; inte särskilt uppmuntrande framsteg, etc.

Enligt vad Gorbatjov sade i sin kritiska rapport till centralkommitténs plenum den 11 juli 1985 är Sovjetunionens huvudproblem: Teknologisk efterblivenhet; låg kvalitet på många industriprodukter – faktorer som leder till ”den låga konkurrenskraft som de sovjetiska produkterna, däribland maskinerna, uppvisar på världsmarknaden”⁴; en låg avkastning på de oftast stora och dyra och länge oavslutade (frusna) investeringar; samt ett kroniskt slöseri med energi och råvaror.

Den polska vetenskapsakademin beräknade i en rapport (som citerades av den brittiska affärstidningen *The Economist* den 6 augusti 1985) den genomsnittliga energi- och stålförbrukningen i en rad länder (uttryckta som kilo kol respektive kilo stål) per 1000 dollars bruttonationalprodukt (enligt officiell växelkurs) under 1979-80.

Tabell 3. Energi- och stålförbrukning i vissa länder 1979-80

	Energi	Stålprodukter
Sovjetunionen	1 490	135
DDR	1 356	88
Tjeckoslovakien	1 290	132
Ungern	1 058	88
Storbritannien	820	38
Västtyskland	585	52
Frankrike	*502	*42
Schweiz	*371	*26

* Dessa siffror är inte fullt jämförbara. Tillverkningsindustrin har en mindre andel av BNP i

³ Se särskilt Charles-Etienne Lagasse: ”L'entreprise soviétique et le marché”, *Economica*, Paris 1979, ss 616-7.

⁴ I samma tal krävde Gorbatjov en fortsatt ökad produktion av dessa ”icke-konkurrensdugliga maskiner”. Denna ökning skulle vara 9-12% per år under perioden 1986-90.

dessa länder än de övriga.

Gorbatjov sammanfattade sin kritik i en svidande vidräkning med stålministeriet:

50 miljarder rubel har investerats under femton år. Merparten har anslagits åt byggandet av nya anläggningar, som ännu inte står färdiga, medan upprustningen av företagen har negligerats. På grund av en felaktig politik från stålministeriet och ministern, kamrat Kazanets, har denna sektor varken lyckats uppnå sitt mål under den tionde eller elfte femårsplanen. Den situation som skapats kräver en radikal förändring.

Exemplet datorer

Sovjets eftersläpning i fråga om antalet datorer och deras användning kan på sätt och vis sammanfatta Sovjets vetenskapliga, tekniska, ekonomiska, sociala och politiska problem. Det går knappast att säga att Sovjet ligger efter USA, Europa eller Japan vad gäller vetenskaplig forskning. Sovjets matematiker är bland världens främsta. Vladimir Gurevitj hävdade den 20 januari i Radio Moskva att Sovjet höll på att bygga världens mest avancerade superdator i Severodenetsk. Vi vet inte om det var rent skryt, men det lär inte vara helt omöjligt.

Men det är stor skillnad mellan ett projekt – byggandet av prototyper och de första testen – och en reguljär produktion eller ett allmänt bruk av datorer. Inom detta område är Sovjets eftersläpning slående, otvetydig och problematisk. Den enda datorer som företag, administration eller skolor i praktiken har tillgång till – och inte ens här skall vi överskatta antalet – är den så kallade tredje generationens. Produktionen av den fjärde generationen – som är allmän i väst – har knappt ens börjat. Bara 32% av storföretagen (med mer än 500 anställda) har någon dator. Motsvarande siffror för USA och Japan är nästan 100%. Och fast den nuvarande femårsplanen räknat med en årlig produktion av mjukvara (datorprogram) för mellan 2,5 och 3 miljarder rubel, var den verkliga produktionen under 1983-84 knappt hundradelen därav. I genomsnitt används dessa datorer bara 12 timmar per dag, jämfört med en tänkt daglig användning på 18 till 20 timmar.

Det är absolut nödvändigt att datorer massivt införs i skolorna så att sovjetungdomen förbereds för att allmänt bruk att detta nya arbets- och forskningsredskap. Med tanke på den otillräckliga produktionen i Sovjet och DDRs begränsade exportmöjligheter har myndigheterna hört sig för med brittiska firmor om att få importera persondatorer såsom Apple Macintosh eller IBM PC-AT. Men Sovjet bedöms ligga 10-15 år efter Förenta staterna och 5-10 år efter Storbritannien och Japan beträffande de allmänt spridda datorerna kvantitativt och kvalitativt sett. I fråga om användande ligger man ännu längre efter. Vid 70-talets början ansåg man allmänt i Sovjet och DDR att planekonomin var mycket bättre än den kapitalistiska när det gällde att utnyttja datorer till planering och för att styra produktionen, till investeringar eller för att sköta ekonomin. Man skisserade projekt på ett centralt, enhetligt informationssystem för hela den sovjetiska nationalekonomin. I dag torde Sovjets filosofer, direktörer och ”apparatjiki” vara mycket besvikna. Frågan om en allmän och rationell användning av datorer i ledningen av företagen och nationalekonomin har stött på åtskilliga och som det verkar växande problem.

En del av dessa problem är av teknisk natur, men de är svåra att lösa på kort eller medellång sikt. Otillräcklig infrastruktur (särskilt telefon- och telekommunikationsnäten), brist på elektroniktekniker och särskilt mjukvaruspecialister, samt svårigheten att klargöra fördelarna med datoranvändning i ekonomi- och produktivitetstermer. (Införandet av datorer innebär inte att man avskaffar de mekaniska räkneapparaterna, inte metoden att räkna för hand eller kontorsavdelningarna.)

Men huvudproblemen är samhällsekonomiska och -politiska. Ett allmänt bruk av datorer förutsätter en klar och ohämmad informationsspridning. I de kapitalistiska företagen garanteras det genom det privata ägandet. Dess utbredning till hela den nationella ekonomin är inte något som automatiskt garanteras av marknadsekonomin.⁵ I sovjetekonomin är det – givet byråkratins materiella intressen av att få sig tilldelat maximala resurser för att uppfylla minsta möjliga av planmålen – inte bara osäkert om man överhuvudtaget kan få fram fri information mellan företag och högre organ. Det är praktiskt taget omöjligt. Det är svårt till och med inom enskilda företag. Ett byråkratiskt ledningssystem fungerar till stor del på grundval av felaktig information. Detta känner alla inblandade till. Den förre ungerske kommunistiske statschefen Andras Hegedus kallade systemet för en ”allmän oansvarighet”.⁶ Hur skall man få en ”rationell” användning av datorsystemet på sådana villkor? Det byråkratiska ledningssystemet verkar i sig självt vara ett hinder.⁷

Vid sidan av de samhällsekonomiska svårigheterna finns det också samhällspolitiska. Persondatorer är vanligtvis anslutna till en printer, d v s något som skulle kunna spela samma roll som en liten offset- eller stencilapparat. Miljontals persondatorer på skolor, universitet och företag – det skulle kunna bli lika många samizdats, lika många oppositionella tidskrifter som undgick censuren. Vilken mardröm för KGB! Vilken gudagåva för det som ”myndigheterna” kalla ”anti-sovjetisk agitation”. Det vill säga det som bara är ett fullkomligt normalt och naturligt sätt för att arbetarna att uttrycka sina åsikter om livet så som det verkligen är i en arbetarstat. En möjlighet som Marx och Lenin såg fram emot och försvarade!

Idag har Sovjetunionen en fjärdedel av alla vetenskapsmän och cirka hälften av alla ingenjörer i världen Samtidigt som de ligger långt efter imperialistländerna teknologiskt sett. Men om imperialismens propagandister ser ner på Sovjet, så är deras spydiga skadeglädje förhastad. Dessa vetenskapsmän och ingenjörer är jämte de sovjetiska arbetarnas kunnande och kultur mäktiga faktorer. Inser man inte det förstår man inte vad som verkligen sker i världen i dag. Det är sovjetbyråkratins orörlighet och strypgrepp som hindrar denna enorma potential från att förverkligas till den internationella socialismens och hela mänsklighetens fromma.⁸ Om befolkningen i Sovjet kastar av sig denna tvångströja kommer världen att förändras lika snabbt och dramatiskt som under de tio dagar som skakade världen i oktober 1917.

De traditionella samhällsförhållandena bryts långsamt ner

Systemets kris är lika uppenbar i samhället – för alla former av sociala relationer – som inom ekonomin. En rad förhållanden som Stalin och till och med Chrustjov försökte bevara har gradvis uppmjukats eller brutits ner genom en kombinerad effekt av besvikelser – som frammanats genom bristen på självbestämmanderätt, självstyre och allmän frihet – och försök att låta individuella och smågruppslösningar ersätta de kollektiva lösningarna.

⁵ Bourgeoisens växande bekymmer med ”databrott” är ett tydligt uttryck för denna motsättning. Den relativa lättheten för ”outsiders” att skaffa sig information via datorerna ”snedvrider konkurrensen”.

⁶ Novosibirskrapporten ett decennium senare trycker på det faktum att systemet för ekonomisk (man borde också tillägga social och politisk) ledning som råder i Sovjet, uppammar ”slöhet, oärlighet och en låg moral hos befolkningen som helhet”. Rapporten kunde ha fortsatt: 'Exemplet ovanifrån: fiskens förruttnelse börjar med huvudet'.

⁷ Se de intressanta anmärkningarna i den amerikanske specialisten William K McHenrys doktorsavhandling (mycket fientlig till kommunismen), om den sovjetiska dataindustrin.

⁸ Orsakerna till denna motsättning har nyligen analyserats av professor Harvey D Balzer i den amerikanska tidskriften *Issues in Science and Technology*. Allt har sin rot i den byråkratiska ekonomin och diktaturen, och inte i det kollektiva ägandet av produktionsmedlen eller den ekonomiska planeringen. I *Sozialismus* pågår en intressant diskussion om orsakerna till Sovjets teknologiska efterblivenhet. Se också Karl-Ernst Lohmanns essä ”Argument” i *Sonderband AS 135*, Berlin 1985.

Trettio års nästan oavbruten om än mycket långsam ökning av arbetarnas och kollektivjordbrukarnas levnadsstandard har följts av en skandalöst dålig fördelning av samhällets tillgångar. Resultatet har blivit en vittomfattande ”nyfattigdom” i landet. Tiotal miljoner personer – däribland invalider, handikappade, änkor, ensamstående mödrar (som här fortfarande kallas ”övergivna fruar”), utslagna alkoholister och ungdomar i samhällets utkanter – lever klart under existensminimum.⁹ Denna ”marginalisering” medför uppenbart demoralisering, starkt ökad alkoholism och brottlighet, och i mindre grad även drogmissbruk. Realistiska bedömningar uppskattar detta skikt till 30 miljoner personer. Tillsammans med barnen gör detta 20 procent av Sovjets befolkning. Deras inkomst uppgår bara till 50 rubel per månad, medan en arbetarlön uppgår till 200. Det är inte bara de fattiga och ”marginaliserade” som blir alkoholiserade och kriminella. Den allmänt spridda känslan av besvikelse och otillfredsställelse, den perspektivlöshet som bara kan ökas ytterligare av den allmänna bristen på uppriktighet, den lögn och den cynism som kännetecknar samhällslivet, underblåser en bredare demoralisering även inom mer vävlönade delar av befolkningen.

Den ökande brottsligheten närs också av den allmänna korruption som undre Bresjnevs tid började även synas i den byråkratiska pyramidens topp.¹⁰ Den stimuleras vidare av bristfälligheterna i byråkratins ekonomiska styre, ”de privilegierade relationerna”, mellanhänderna ('tolkach'), och det så kallade 'blat'-systemet (fördelssystem) med vilket man söker ta sig förbi det vakuum som orsakas av att planekonomin inte fungerar.

Konsumtionsvarornas låga kvalitet, den officiella distributions- och allokeringsystemens långsamhet och de otillräckliga lagren kan delvis korrigeras genom en svart marknad, halvlegal handel och ”månskenstillverkning”, som också ökar inkomsterna. Summan av kardemumman blir ett klimat som genomsyras av en jakt på personliga fördelar, pengar och individuellt berikande. Den officiella ideologins tal om ”materiella intressen” är uppenbart inte några godtyckliga ord.

Ett samhälle som börjar bli medvetet om krisen

Vid sidan av de fördjupade objektiva motsättningarna kännetecknas de senaste årens utveckling i Sovjetunionen främst av ett gradvis återuppväckt medvetande om krisen i olika delar av

---

⁹ Följande anekdot cirkulerar för närvarande i Moskva: Inbjuden till en bankett hos de högre dignitärerna frågade Gorbatsjov vad festen som helhet hade kostat. Generade tog sig de ansvariga tid att göra beräkningen och kom slutligen fram till en siffra. Gorbatsjov dividerade denna med antalet gäster och föreslog sedan att samtliga närvarande skulle betala 50 rubel.

Summan motsvarar en fjärdedel av en arbetares månadslön - och detta för en enda byråkratmiddag! Det är också den summa som varje månad betalas ut till flertalet av Sovjetunionens 51 miljoner pensionärer. En god illustration till den bristande jämlikheten och byråkratins privilegier i detta land. Man behöver knappast påminna om att åtskilligt av det man åt på banketten var omöjligt för en arbetare att köpa, även om denne till äventyrs skulle ha pengar. Som Trotskij sa: ”När det råder varubrist behövs det en polis för att hålla ordning på köerna utanför affären, och först av allt ser han till att få själv.”

Beträffande frågan om fattigdom i Sovjet, se Mervyn Matthews, ”Poverty in the Soviet Union”, *The Wilson Quarterly*, hösten 1985.

¹⁰ En god beskrivning av korruptionen i Azerbadjan och Georgien, ges av sociologen Ilja Zemtsov i *La corruption en Union Soviétique*, Hachette, Paris 1976. Författaren var professor vid Lenininstitutet i Baku och chef för kommunistpartiets informationsavdelning i Azerbadjan innan han emigrerade till Israel i slutet av 1973.

Det verkar som Bresjnev-familjen själv – och särskilt hans dotter Galina – var inblandade i ett lumpet guld- och valutaschackrande. Beträffande andra fall av korruption bland toppbyråkraterna och särskilt då politbyrå-medlemmen Romanov, som begärde fram Katarina den Storas middagsservis från Eremitaget i Leningrad till sin dotters bröllopsmiddag, se Zhores Medvedev: *Andropov au pouvoir*, Flammarion, Paris 1983.

Beträffande kriminalitet i allmänhet i Sovjet, se Patrick Money: *La Cleptocratie*, La Table Ronde, Paris 1982.

samhället. Vi börjar se en verklig folkopinion ta form i landet. Opinionen är naturligtvis splittrad på de olika sociala miljöerna. Det finns ingen helhetsbild av samhällets sjukdomar. En sådan bild kan bara vara politisk, och det sovjetiska samhället kännetecknas ännu av en verklig avpolitisering – följden av mer än sextio år av byråkratisk diktatur.

Men ändå är återkomsten av en folkopinion oberoende av topparna i Kreml en viktig förändring av situationen i landet. Delvis är den en produkt av systemets egen kris. Men också den långsiktiga följden av terrorns försvinnande, en avtagande fruktan¹¹, en långsamt lättad repression mot hela befolkningen. För de politiskt oppositionella har dock repressionen ökat sedan 1968. Detta har, via olika mellangrupper och subsektorer, resulterat i ett ökat tryck inom de högre skikten av byråkratin. Mycket schematiskt kan vi urskilja följande ”sociala småmiljöer” där man visat en mer eller mindre tydlig social oro och missnöje.

De intellektuella som går mot strömmen

Deras antal har ökat betydligt under 70- och 80-talet. Samhällsforskare (filosofer, sociologer, historiker, ekonomer) och författare, teater- och filmfolk¹², konstnärer och skulptörer har avlägsnat sig från ”partilinjens”. Trots den hårda, dumma och okunniga censuren har dissonanserna och icke-konformismen syns i ett ökande antal böcker och tidskriftsartiklar, även om man inte räknar alla ’samizdat’ och ’vilda’ konstutställningar. Teman som en gång var tabubelagda har försiktigt sakta börjat dyka upp. T ex ämnen som övergången till kommunismen, frågan om ekonomisk jämlikhet, ”motsättningarna inom socialismen”, att det existerar klasser och socialgrupper i Sovjet som har skilda intressen och hur detta inverkar på det dagliga livet, ja t o m på politiska beslut. Att det finns fattigdom i Sovjet. Den nya sovjetregimens första månader belysta genom samtida arkivmaterial (d v s utan någon flagrant historieförfälskning).

Dessa är oftast bara spridda i små upplagor – som t ex fallet med ickekonformistiska romaner och noveller av Trifonov – eller bara är tillgängliga för specialister. Ändå har dessa konstnärliga, litterära och vetenskapliga verk – som är fristående från nomenklaturan – undan för undan börjat förändra landets intellektuella klimat. Den stalinistiska monolitismen var död långt innan Gorbatjov-epoken kom med sin sensationella ”öppning”.

Monolitismens söndervittring innebär inte på något sätt att den sovjetiska konstens och vetenskapens gyllene år från tjugotalet återkommer. Den grundliga diskreditering som kommunismen och socialismen – ja, t o m marxismen – utsatts för genom marxismens upphöjning till statsdoktrin (ja, t o m statsreligion), av Stalin- och Bresjnevperioderna och klyftan mellan verkligheten och en uppenbart förljugen ideologi, har fortfarande en djupgående verkan. Under sådana omständigheter föder det mångfaldiga tänkandet lika mycket efterblivna, religiöst mystiska, slavofila, panslaviska, chauvinistiska, rasistiska, antisemitiska eller t o m fullständigt fascistiska strömningar¹³ som det föder liberaler, höger- och vänstersocialdemokrater, anarkister och verkligt (oppositionella) kommunistiska strömningar. Bland de sistnämnda kan vi t ex nämna den nu emigrerade socialdemokraten Jurij Orlov, och de oppositionella kommunister som 1986 publicerade sin *Appell till sovjetmedborgarna*.

¹¹ Det berättas att då Chrusjtjov avgav sin berömda rapport inför SUKPs 20e kongress, så avbröts han av en röst som frågade: ”Och var var du medan alla dessa brott begicks?” Hans reaktion var ett hotfullt svar: ”Vem var det som talade?” Det blev dödstyst. Sedan fortsatte han: ”Nu kan ni förstå varför jag höll tyst”. När Gorbatjov fördömde Stalintidens handlingar skedde inget i samma stil. Atmosfären har ändrats.

¹² Angående experimentteaterns framväxt, se en intressant intervju med Jurij Ljubimov, som tidigare lett Tagankateatern, i *L'Alternative*, nr 29, september-oktober 1984.

¹³ I oktobernumret 1986 av tidskriften *Molodoja Gvardija*, lägger man fram följande ”lösning på krisen”: attackera de intellektuella, kvinnorna tillbaka till hemmet, skärp censuren och länge leve det manuella arbetet.

Det skulle emellertid vara förhastat att härav dra slutsatsen att alla dessa strömningar skall möta ungefär lika stor respons från de löntagare som i dag utgör Sovjetunionens stora befolkningsmajoritet den dag dessa intar den politiska scenen. Idéerna måste sållas genom ett filter av sociala – framför allt materiella – intressen, vare sig dessa är medvetna eller instinktiva. Det är – för att nu ta ett enda exempel – inte särskilt troligt att Alexander Solsjenitsyns försvar av tsarismen skulle vinna så stort gehör från arbetarklassen eller de flesta inom intelligentsian.

Ibland tränger denna grundtanke även igenom i den officiella ideologin. Så betonar t ex chefen för det Sociologiska institutet vid den sovjetiska Vetenskapsakademien, V N Ivanov, i en artikel med den sövande titeln *Metodologiska problem inom den marxist-leninistiska sociologin* (*Voprosi filosofi*, nr 8 1986) de skilda intressen som olika samhällsklasser och grupper har i Sovjetunionen. Dessa förblir specifika – och även motsatta – även om de buntas samman. Missnöjet från ett skikt intellektuella – och i synnerhet deras ibland djärva initiativ¹⁴ – har otvivelaktigt börjat spela en roll sedan Bresjnev-eran tog slut. En ”islossning” och en ”liberalisering” har börjat synas sedan Gorbatjov kom till makten.

De unga teknokraterna och deras ideologiska inflytande

Missförhållandena inom ekonomin har blivit så slående att åtminstone en del av de unga partimedlemmarna inom företagen inte kan undgå att tänka kritiskt och föreslå reformer. Förhållandet mellan plan och marknad, eller – vilket i grund och botten är samma sak – förhållandet mellan den byråkratiska despotin och värdelagen, ekonomins grundläggande motsättning, har utan att man behöver peka på några potentiella oppositionella tankegångar funnits med i det officiella tänkandet sedan Stalin-epokens början. Vi ser då och då försök att uttrycka denna motsättning och vid åttiotalets början satte diskussionen igång på nytt.

Målsättningen med diskussionen har mer eller mindre varit densamma i över ett kvartssekel: nödvändigheten av att de begränsade resurserna till trots gå över från en extensiv (ekonomisk tillväxt) till en intensiv industrialisering. O Laci tvekade inte ens att erinra om att diskussionens innehåll och de framlagda förslagen knappast hade förändrats sedan 1964 genom de förslag som förespråkades av Nemtjinov, Kantorovitj och Novotjilov.¹⁵ Han skulle också kunnat lagt till Kosygins namn tio år senare.

Problemet beror inte på att det saknas diagnoser, utan att systematiskt sätta in medicinen i stor skala, i hela det ekonomiska systemet som helhet utan allt för mycket inkonsekvenser och motsägelser. Här räcker det inte med delreformer. Man måste vända upp och ner på hela den ”ekonomiska mekanismen”. En så grundlig omvälvning är omöjlig utan motsvarande omskakning av hela det politiska systemet. Ekonomen Tatjana Zaslavskaja och hennes ”Rapport från Novosibirsk” spelade – under överinseende av en av Gorbatjovs främsta rådgivare akademiledamoten Aganbegian – en ideologisk nyckelroll för de unga teknokrater som var för en radikal reformering av den sovjetiska ekonomin. Men misslyckandet för Liberman-reformerna under sextiotalet och Kosygin-reformerna under sjuttiotalet fick dem att bli försiktiga och mycket vaga när det gällde praktiska förslag. Detta står i skarp kontrast till deras klara diagnoser.¹⁶

¹⁴ Ekonomen Tatjana Zaslavskaja och filosofen Butenko fick reprimander för sin oförvägenhet. Författaren Jevtusjenko censurerades i *Liternaturnaja Gazeta* för sitt angrepp på censuren, grundat på en av Karl Marx' tidiga skrifter. Men detta var milda övergående attacker.

¹⁵ *Kommunist* nr 13 1986, s 32-41.

¹⁶ Detta uttrycks särskilt i tidskriften EKO, utgiven i Novosibirsk. Beträffande den berömda Novosibirsk-

De icke-ryska folken

Genom mycket olika demografiska effekters verkningar håller Sovjetunionen på att bli en federal stat där det ryska folket inte längre utgör en majoritet.¹⁷ Under Bresjnevs tid hade man på byråkratisk toppnivå ett dubbelt förhållningssätt. Dels utvecklade man en inrikes kolonialisering som ökade det nationella förtrycket och dels utvecklade man "nationella" byråkratiapparater i de olika territorier som bebos av icke-ryska nationaliteter i syfte att integrera dem för att bevara jämviktsläget.

Att det finns ett ökande nationellt förtryck och diskriminering i Sovjet är otvivelaktigt om man ser till den officiella statistiken. Upplagorna för de ryskspråkiga dagstidningarna är t ex 3,5 gånger högre än på unionens alla övriga språk, trots att de senare talas av hälften av befolkningen. Bara 18 procent av böckerna ges ut på icke-ryska språk, trots att dessa återigen riktar sig till halva befolkningen. I den socialistiska rådsrepubliken Ukraina publiceras 70% av alla böcker och pamfletter på ryska, trots att bara 20% av republikens invånare har ryska som sitt modersmål. Reaktionerna har varit många mot dessa uttryck för nationellt förtryck. Vid den senaste konstitutionsreformen har man sökt stävja principen om "enspråkighet" i de socialistiska rådsrepublikernas administration (detta gäller inte för den ryska rådsrepubliken). Det är framför allt infödda intellektuella och studenter i de baltiska republikerna, Ukraina, Kaukasus och i vissa centralasiatiska republiker som har reagerat (i de senare kan man också se en pånyttfödelse för den islamska fundamentalismen). De bittraste reaktionerna kom i Georgien, där massdemonstrationer ägde rum vid den senaste konstitutionsreformen.

Den upproriska ungdomen

Sedan slutet av 70-talet har det även i Sovjet förekommit ett kulturruppor bland ungdomar, även om det skett mindre utsträckning än i Västeuropa, USA och Kina. Det rörde sig särskilt om populärmusik, jazz- och popsånger. En del av dessa yttringar hade (har fortfarande) en förment politisk karaktär så till vida att de innebär en ständig konflikt med censuren, även om denna inte öppet trotsas. Den moderna tekniken spelar en viktig roll – särskilt bruket att göra kassetter med hjälp av ofta importerade bandspelare. I Estniska SSR har reproducerandet av finska radio- och TV-program nått en nivå av rena rama "hemindustrin".

Det mest typiska exemplet på detta ungdomens kulturruppor var sångaren och poeten Vladimir Vysotskij, som dog 1980 vid 42 års ålder. Han hade blivit den ryska ungdomens idol, och hans sånger spelade en roll liknande Joan Baez och Bob Dylans protestsånger i 60-talets USA. Sångerna möttes av en allt starkare repression och förbud från myndigheterna – men bara för att illegalt kopieras av ungdomar. På hans begravning närvarade 15 000 personer trots KGBs försök att hemlighålla tiden och platsen och förbjuda människor från att gå dit. Förutom dessa "frihetliga" rebeller finns det också unga konservativa banditer liknande de brittiska skinheads, som t ex ljoberiterna i Moskva. Dessa sägs vara manipulerade av konservativa kretsar inom KGB. Mot sig har de andra ungdomsgäng, och det kan till och med komma till sammandrabbningar i sådan grad att skolmyndigheterna i Moskva den 22 februari 1987 uppmanade föräldrarna att inte låta sina barn gå ut under veckoslutet, så att de inte skulle bli inblandade i striderna.

---

rapporten, se en artikel av Marina Bak i *International Viewpoint* nr 73 1985.

¹⁷ Beträffande den demografiska utvecklingen i Sovjet och dess konsekvenser för landets nationalitetsstruktur, se Helene Carrère d'Encausses: *L'Empire Eclaté*, Paris Flammarion 1978. Slutsatserna i arbetet bör användas med varsamhet.

Miljöaktivisterna

Miljömedvetandet har gradvis vuxit inom vissa kretsar av intellektuella, och har fått ett visst stöd från ett litet antal lokala stats- och partimedlemmar och vissa medborgargrupper. Författaren Zalyguin är den mest framstående företrädaren. Han har redan gjort sig känd genom sin kampanj mot emot de kemiska industriutsläppen i Bajkalsjön (som är den euroasiatiska kontinentens största färskvattenreservoar). Han har också ställt sig i spetsen för kampen mot att vända de sibiriska floderna Ob och Irtysj söderut. Målsättningen med detta projekt var att öka produktionen av säd, ris och boskapsfoder i Kazakstan och Uzbekistan med minst 35 miljoner ton per år. Trots ekologernas protester håll man fast vid projektet fram till SUKPs tjugosjunde kongress. Vid kongressens slut försvann emellertid förslaget mystiskt utan omröstning eller någon föregående debatt.¹⁸ Zalygin tog på nytt upp frågan vid den ryska rådsrepublikens sjätte författarkongress. Hans tal publicerades i *Literaturnaja Gazeta* den 18 december 1985. Han nådde en betydande framgång som blev än större när gorbatsjov-anhängarna riktade skarp kritik mot den minister som ställt förslaget.¹⁹

Men det är uppenbart att det främst är Tjernobyl-katastrofen och dess regionala följder – som är nationellt ukrainska – som har betytt mest för att skapa en utbredd opposition i de ekologiska frågorna. Just vid den tiden framfördes det i den ukrainska pressen önskemål om att påskynda öppnandet av Tjernobyl-verket på bekostnad av säkerheten. Det är typiskt att kritiken mot och ett fördömande av detta publicerades i pressen före katastrofen, utan att man vidtog några av de nödvändiga säkerhetsåtgärderna!²⁰

Feministisk aktivitet

Den svåra situation som den stora majoriteten av sovjetsamhällets kvinnor befinner sig i är främst en följd av svårigheterna att handla mat och bristen på barnomsorgsplatser. Men det avspeglar också en uppenbar könsdiskriminering. Exempelvis utgjorde kvinnorna 27 procent av delegaterna vid SUKPs tjugosjunde kongress, men av dessa fick bara 7 möjlighet att hålla tal – d v s 8% av alla talare. 15 kvinnor valdes in i en centralkommitté bestående av 307 medlemmar – d v s mindre än 5%. Ingen enda kvinna valdes in bland politbyråns 12 fullvärdiga medlemmar och 7 kandidater. En kvinna valdes in i sekretariatet, utan att sitta med i politbyrå. Inalles gör detta en kvinna bland de 24 personer i den byråkratiska pyramidens topp – mindre än 4%.

Gradvis växer ett kvinnomedvetande fram i Sovjet. Det första synbara tecknet kom från en grupp Leningrad-kvinnor i slutet av 1979, i form av en samizdat med titeln *Kvinnan och Ryssland*.²¹ Denna skrift fick större framgång än väntat, åtminstone mer än andra samizdat-publikationer. Här återfanns både viktig information om kvinnornas arbets-, löne- och livsvillkor (också för de fängslade) och poesi. Bland författarna fanns det såväl socialister såsom Tatjana Manonova, som utan att betrakta sig som leninist ändå inte förkastade den leninistiska traditionen, som djupt religiösa och anti-marxistiska kvinnor. Gruppen möttes av hårt förtryck under 1980.

¹⁸ Beträffande projektet att använda de sibiriska floderna, se *Neue Zürcher Zeitung* 23-24/11 1985.

¹⁹ Zalygins tal återgavs i *Rouge* 17/2 1986. En annan sovjetisk miljöaktivist, Komariv, diskuterade i *L'Alternative* nr 25 januari-februari 1984.

²⁰ Se tidskriften *Soviet Nationality Survey*, vol III nr 4-5, april-maj 1986, där en artikel reproduceras från *Literaturnaia Ukraina* nr 13, 27 mars 1986, som kom ut en månad innan olyckan.

²¹ Återgiven 1980 i *Editions des Femmes* nr 22. Se Jacqueline Heinens artikel "Work like a man and also like a woman" i *International Viewpoint* nr 115, 9 mars 1987 /översatt till svenska i *Fjärde Internationalen* nr 4 1987, övers anm/.

Avslöjandena i *Kvinnan och Ryssland* var sensationella. Där visades exakta siffror över kvinnornas ”dubbla arbetsdagar” (hushållsarbetet) som uppskattningsvis utgjorde 4-5 timmars extra arbete utöver de åtta de hade på sitt vanliga jobb. Att det bara finns 1,5 miljoner dag-hemsplatser åt en befolkning på 270 miljoner. Den diskriminerande situationen i verkstads-industrin (där 70% av kvinnorna har okvalificerade arbetsuppgifter och bara 1,3% har någon slags ansvarsposter). De fruktansvärda villkoren för aborter på sjukhuset i Archangelsk o s v.

Detta ökade kvinnomedvetande kom till framstod i sin klarhet vid det sovjetiska kvinnoförbundets kongress den 30 januari 1987. I synnerhet i Valentina Tereskovas tal, som sammanfattades i den franska dagstidningen *Libération* den 3 februari 1987. Enligt rapporten har de flesta sovjetiska kvinnorna fortfarande trista och okvalificerade manuella jobb. Varje dag måste de slänga bort flera timmar med att köa efter varor av dålig kvalitet och sedan har de ett hushållsarbetet kvar som i sig är en andra arbetsdag. Rapporten kritiserar bristen på barnkrubbor och skötrum och den brist på hälsovårdsarbetare som bär ansvar för att barnsjukdomarna och barnadödligheten ökat så mycket att den är dubbelt så hög som i de utvecklade kapitalistiska länderna.

Arbetarkampen

Bland arbetarna har det inte varit några strejker eller aktiviteter jämförbara med de upproriska handlingar vi sett inom ovan nämnda samhällsområden. Men det vore fel att därför sluta sig till att arbetarklassen var nöjd med Breznev-regimen, eller att den inte har reagerat mot de problem systemkrisen fört med sig. Verkligheten är mer komplex än så.

Arbetarklassens uppträdande var främst följderna av att maktbalansen på arbetsplatsen förskjutits till dess favör genom en lång period av full sysselsättning²² i kombination med en långsam, men konstant förbättrad levnadsstandard. På arbetsplatserna resulterade detta i en växande motvilja mot att öka arbetstakten och att arbeta övertid (särskilt obetald övertid); mot brister i säkerhet och hygien; det höga antalet olycksfall i arbetet; bonusmanipulationer o s v.²³ Här kan vi tala om en omfattande och ofta framgångsrik arbetarkamp.

Förbättringen av levnadsstandarden avtog betydligt efter 1975, och försvann nästan helt när det gällde kvalitetsmat (maten står fortfarande för nästan 2/3 av den sovjetiske arbetarens konsumtionsutgifter). Det framgår tydligt av nedanstående tabell, vars siffror är hämtade från Sovjetunionens officiella statistik:

Tabell 4. Årlig födokonsumtion (kilo) per capita

	1964	1975	1980	1984
Kött, fett	41	56,7	57,6	60,4
Mjölk, mjölkprodukter	251	366	214	317
Ägg (stykkevis)	124	216	239	256
Fisk, fiskprodukter	12,6	16,8	17,6	17,5
Frukt	2	39	38	45

²² Två signifikanta uttalanden från chefen för byggnadsavdelningen i Tjernobyl, V T Kzyma: ”Det är mycket svårt, och ibland helt enkelt omöjligt att avskeda en arbetare även om han är lat ... Nuförtiden är det svårt att tvinga arbetarna att göra minst en timme extra, för att nu inte tala om att få dem att göra ett extraskift.” Den ukrainska tidskriften *Vitjizna* nr 3 1986, citerad i *Soviet Nationality Survey* vol III nr 4-5, april-maj 1986.

²³ En lastbilschaufför som arbetar nära en flygplats i norra Sibirien berättade i en intervju med dissidentförfattaren Alexander Nekritj hur hans arbetskamrater, fast han inte var partimedlem, valde honom till fackföreningsordförande i hopp om att få samma övertidsersättning som geologerna. Han lyckades inte. *L'Alternative* nr 29, september-oktober 1984.

Siffrorna får sin fulla betydelse då vi vet att sovjetiska experter anser att befolkningens behov och köpkraft är 75 kilo kött per person och år.²⁴ Förvisso har Sovjet med en dagskonsumtion per capita av 3 400 kalorier nått samma nivå som de imperialistiska länderna (uppenbart döljer dock detta ”genomsnitt” stora ojämlikheter mellan olika samhällsskikt och inkomstgrupper). Men maten i Sovjet domineras ännu allt för mycket av kolhydrater (bröd och potatis) och allt för lite av kött, mjölk, färsk frukt och grönsaker. Animalierna utgör bara en fjärdedel av det dagliga proteinintaget, att jämföra med en tredjedel i Västeuropa och i flertalet av de industrialiserade ”folkdemokratierna”. Under Breznjevs tid ökade dock antalet elektriska hushållsapparater:

Tabell 5. Hushållsapparater per 100 familjer

	1965	1975	1984
Radioapparater	59	79	96
Svartvita TV-apparater	24	74	96
Kylskåp	11	61	90
Tvättmaskiner	21	65	70
Dammsugare	7	18	37

Men den låga kvaliteten och svårigheterna att få snabba reparationer spelar samma roll som bristen på kvalitetsmat. Inom båda områdena har arbetarnas reaktioner blivit ett ökat gör-det-självande: hemmaproduktion och svarta börsen. Med hjälp av sovjetiska källor kan vi uppskatta att mellan 17 och 20 miljoner personer extraknacker med servicearbeten, oftast utanför arbetstiden. *Izvestija* uppskattar (19 augusti 1985) ”värdet” av denna service till mellan fem och sex miljarder rubel per år. Detta skall jämföras med de statliga serviceföretagens omsättning på 9,8 miljarder rubel 1984. Enligt tidskriften *Eko* (5/1986) tillfaller 60% av alla betalningar för service- och reparationer av de privata bilarna den svarta marknaden.²⁵

Både i rollen som producenter och konsumenter ökar således arbetarnas motstånd och missnöje. De strävar efter en levnadsstandard jämförbar med den hos imperialistländernas arbetarklass, som man ännu ligger långt efter.²⁶ Det faktum att detta missnöje ännu inte tar sig särskilt kollektiva eller aktiva former betyder inte att det aldrig kommer till uttryck. Det snabbt ökande antalet kritiska brev som skickas till dagstidningarna är en indikation på detta. Antalet officiella noterade brev av detta slag ökade hos de tre dagstidningarna *Pravda*, *Izvestija* och *Trud* från 300 000 år 1955 till 720 000 år 1960 och 1,14 miljoner 1965. 1970 var det 1,26 miljoner, 1975 1,47 miljoner och mer än 1,5 miljoner brev i början av 80-talet.²⁷

Breven innehåller ibland kritik av politiken och institutioner. Zhores Medvedev anmärkte att politbyrån, centralkommittén och andra organ översvämmades av tusentals brev med fördömanden av olika fall av korruption efter Andropovs första offentliga anspelning på detta

²⁴ V Tichonov i *Voprosij Ekonomiki* nr 7 1982.

²⁵ Dessa siffror har sammanställts av Maria-Elisabeth Ruban, i en artikel i tidskriften *Östeuropa* augusti-september 1986.

²⁶ Det är svårt att jämföra levnadsstandarden för en sovjetisk arbetare med en i Västeuropa eller USA, då det råder stor skillnad i prisstruktur och köpkraft. Tar man en likadan korg med veckans inköp plus en fjärdedel av månadshyran och 1/250 av priset på en TV-apparat (inköpspriset fördelat på fem år) får man för 1979 ekvivalenten 41 arbetstimmar i Moskva, 28 i Washington, 27 i Paris och 24 i London, enligt Keith Bush i Leonard Shapiro & Joseph Gordon (red), *The Soviet Worker*, MacMillan London 1981. Men osäkerheten i denna jämförelse är uppenbar.

²⁷ Se Nicholas Lampert: *Whistleblowing in the Soviet Union*, MacMillan London 1985.

gissel. Likaså fick ”politbyrån tusentals protestbrev mot lagvidriga polisingripanden, och när politbyrån började besvara arbetarnas brev i december (1982) fick man tänka över sin taktik både en och två gånger.”²⁸

Omfattningen och begränsningen i Gorbatjovs första reformer

”Det måste bli en förändring”. Alla självständigt tänkande håller med om detta. Och de är många fler än vad som föresvävar t ex Alexander Zinovjev²⁹ med sin myt om den konformistiska ”homo sovieticus” (sovjetmänniskan). För närvarande finns det inget som tyder på en förändring nerifrån och upp. Under dessa villkor polariseras i stället de intellektuella och teknokraternas hopp av en väntan på förändringar ovanifrån.

Förhoppningarna på stora reformer grusades inte omedelbart. Den 17 maj kungjordes, sedan centralkommittén ägnat två hela sessioner åt denna fråga, ”åtgärder mot alkoholism och dryckenskap”, som skulle träda i kraft från den första juni. Alkoholism är ett oerhört gissel i Sovjet och har enligt Vetenskapsakademien drabbat 40 miljoner personer. Dess inverkan på ekonomin (frånvaron) och folkhälsan är katastrofal. Alkoholism är otvivelaktigt den främsta orsaken till den minskade genomsnittliga livslängden, som drabbat Sovjetunionen som enda land bland industriländerna. (Andra orsaker är dålig mat, att nya mediciner inte forskas fram, och en uppenbart sjunkande hälsovårdsstandard.)³⁰ Det ligger därför i byråkratins intresse att åstadkomma något. De stora inkomster som staten får av alkoholförsäljningen kompenserar inte de förluster som alkoholismens förbannelse åsamkar.

Åtgärderna var administrativa och repressiva. Förbud mot att servera alkohol på kaféer, matsalar och restauranger före 14.00 och efter 20.00, kraftiga prisökningar, ökad produktion av mineralvatten och juicer, kraftigt minskad vodikaproduktion, krafttag mot hembränning, strängare straff mot rattfylleri och frånvaro på grund av dryckenskap o s v. Men ännu har detta bara fått blygsamma effekter. Befolkningen i allmänhet delar den skepsis som visas av *Le Mondes* Moskva-korrespondent, som skrev följande den 7 juni 1985:

Trots den omfattande presskampanjen har ännu inte det dagliga livet förändrats i Sovjet. Åtstramningen kommer kanske gradvis. Efter de repressiva åtgärderna kommer det automatiskt effekter av de annonserade minskningarna inom alkoholproduktionen. Men ännu är vanorna djupt rotade, vilket också påpekas i tidskriften *Ogonjok*. En av dess skribenter upplevde följande på restaurang: Han beställde in te. Kyparen log, införstådd med skämtet, och frågade: 'Skall det vara i flaska eller karaff?'

Vid sitt maktillträde återupptog Gorbatjov också den kampanj av våldsam repression mot korruption och ”ekonomiska brott” som inletts under Andropov, och som Tjernenko snarast låtit upplösa. Den innebar kraftiga nedskärningar inom ministerierna i unionen och republikerna, mot företagsledarna i synnerhet och mot entreprenörer och mellanhänder på ”parallellmarknaderna” (d v s de svarta och ”grå” marknaderna). Men det som utmärker dessa reformer är att det är en kamp mot ”byråkratiska överdrifter” med typiskt byråkratiska metoder: Dekret, administrativa åtgärder, repression och bestraffningar. Staten bör agera strängare, likaså dess organ – d v s polisen bör agera strängare så att disciplinen stramas upp.

²⁸ Zhores Medvedev, a a, s 11 och 184.

²⁹ Alexander Zinovjev född 1922, doktor i filosofi. Författare till en rad vetenskapliga arbeten och romaner. Bland annat *Gapande höjder* och *Den ljusa framtiden*, René Coeckelberghs Bokförlag (1979 och 1980). Lever i exil i Västtyskland. /ö.a./

³⁰ Generaldirektören för det ungerska hälsodepartementet, dr Imre Öry, erkände att hans land hade den kortaste förväntade livslängden för män i hela Europa – 65,5 år. I Polen har den sjunkit från 67,3 år 1975 till 66,8 1984; i Rumänien från 67,4 år till 66,9 1984, enligt officiella siffror (*Financial Times* 17/10 1986).

Så kan man fram till i dag summera Michail Gorbatjovs sociala och politiska filosofi. Det är en rent byråkratisk filosofi.

Detta visas på ett slående sätt genom hans oförmåga att förstå den samhälleliga karaktären hos det onda hans reformer är ämnade att bekämpa. Orsakerna till massalkoholismen är demoralisering och brist på sociala och politiska perspektiv. Avsaknaden av sociala relationer där ens personlighet kan komma till uttryck. Frestelsen att dränka all hopplöshet, tristess och grå vardag i vodka. Detta är en grundläggande ståndpunkt i marxismen: 40 miljoner suputer är inte bara 40 miljoner individuella ”psykologiska” fall. Det är också 40 miljoner bevis på att det finns ett samhällsproblem. Det är meningslöst att fråga Gorbatjov, hans vapendragare eller ideologer om vad som är roten till och karaktären på detta samhällsproblem.

Den utbredda korruption som råder i Sovjetunionen – för att nu inte nämna Östeuropa eller Folkrepubliken Kina, dit den nu också verkar sprida sig – kan uppenbart hänföras till hur marknadsrelationerna och penningens makt kunnat överleva i samhället, konsolideras och växa till igen. Återigen marxismens ABC. Även den partiella produktion för marknaden som finns i Sovjetunionen visar på arbetets i viss utsträckning privata natur, de privata intressenas överlevnad och ett systematiskt sökande efter personliga fördelar. Naturligtvis kräver ingen att detta borde upphävas från en dag till en annan. Det kan till och med visa sig oundvikligt att tillfälligtvis öka marknaden och penningekonomin inflytelsesfärer. Men ingen marxist värd namnet kan blunda för de objektivt skadliga, desorganiserande och demoraliserande effekter som penningens makt, en ökad social ojämlikhet och individualism har för den socialistiska uppbygget. Lenin skrev 1918:

Att de höga lönerna har ett skadligt inflytande på de sovjetiska myndigheterna... och på det stora flertalet arbetare är odisputabelt.³¹

Och än klarare:

Att dölja för folket det faktum att värvandet av borgerliga experter (och detta gäller än mer så kallade kommunistiska experter) är en reträtt från Pariskommunens principer och skulle vara att sänka sig till de borgerliga politikernas nivå och bedra folket.

Byråkratin har noggrant dolt detta för massorna i mer än 55 år, ända sedan Stalin upptäckte att strävan efter jämlikhet inte var en kommunistisk princip utan en ”småborgerlig avvikelse”. Byråkratin måste dölja detta för massorna. Inte av okunnighet eller dumhet, utan på grund av sina sociala intressen. Det gäller att rättfärdiga de enorma sociala privilegier man åtnjuter. Och därför kan den inte visa på källan till korruptionen eller de ekonomiska brotten. Därför kan den bara förlita sig på den världsliga armen. Men genom att uppträda så bekräftar de den sociala och inte individuella karaktären på det onda de antas bekämpa. Karl Marx uttryckte sig mycket klart i denna fråga:

Straff är helt enkelt en metod att försvara ett samhälle mot varje slags hot mot villkoren för dess existens, oavsett innehåll. Men vilket slags samhälle är det som inte har bättre metoder till sitt försvar än en straffdomare?... Om så brotten är så många och de utförs så ofta och så regelbundet att de verkar vara ett naturfenomen – är det inte då nödvändigt att i stället för att hylla de domare som avlägsnar en del av de kriminella, men blott för att bereda vägen för nya, allvarligt överväga att ändra det system som frambringar sådana brott?³²

Vartenda ord kan omsättas i verkligheten i det sovjetiska samhället som har en fängelsebefolkning på flera miljoner. Den polska pressen uppgav nyligen att åklagaren vid en

³¹ 'Sovjetregeringens omedelbara uppgifter'.

³² Artikel i *New York Daily Tribune*, 18 februari 1853.

rättegång mot två ungdomar som åtalats för att ha stulit ett par lakan på ett vandrarhem yrkat på tio års fängelsestraff! Det verkar vara omöjligt att köpa lakan i butikerna och som om ”anständigt folk” är särskilt upprörda över sådana brott.

Detta säger mer om situationen i Sovjetunionen och Östeuropa³³ än hundra böcker om ”marxism-leninism” som genom sin anpassning till byråkratins intressen och behov blivit omöjliga att förstå. Även om Michail Gorbatjov, som uppenbart vare sig saknar intelligens eller kunskap, förstår detta till hälften, så måste han tåga. Inte på grund av ”statsintressen” utan på grund av byråkratins intressen.

Den 11 juni 1985 gick Gorbatjov till verkligt hårt angrepp mot tillståndet i sovjetekonomin inför ett av centralkommitténs plenarmöten. Där hade alla höga sovjetdignitärer förutom hans huvudrivall Romanov samlats. Mötet manades att inse behovet av och att genomföra ”radikala förändringar”. Det var bråttom med reformen: ”Vi har inte längre någon tid”.

Att det verkligen finns skäl till oro understryks särskilt av det faktum att industrins tillväxttakt efter ett kort uppsving under verkan av Andropovs disciplinära åtgärder återigen avstannade 1984. Enligt de officiella källorna ökade industriproduktionen bara med 3,1 procent under perioden januari-juni 1985, jämfört med 4,5% under samma period året innan och 4,1% 1983. Perioden januari-april var gapet ännu större: 2,7% jämfört med 4,9 respektive 4,4% under de två föregående åren.

Kritiken är viktig men upprepas enligt det vanliga mönstret med undantag för att det nu verkar brinna i knutarna. Kritiken hänför till faktorer som vi sedan länge framhållit är av strukturell natur.

Slutsatsen är klar: Tillväxten måste skjuta ny fart med mindre investeringar. Också själva investeringarna måste ”rationaliseras”. Två aspekter betonas: Modernisering och disciplin.

Gorbatjov förespråkar en ”vetenskaplig-teknisk revolution”, vilket med nomenklaturans språkbruk kallas den tredje teknologiska revolutionen: Automatisera, datorisera, robotisera – det är de centrala teman den officiella ideologiapparaten ständigt ropar ut. Med ”disciplin” menas ekonomisk hushållning med energi och råvaror, en mer rationell användning av utrustning och arbetskraft och minskade krav på kompletterande investeringar för att kunna fylla planmålen. Allt detta är traditionellt, abstrakt och orealistiskt, sett utifrån de materiella intressena hos en byråkrati som mer än nånsin är herre på den ekonomiska täppan.

Det enda konkreta förslaget är en betydande minskning av uppförandet av nya anläggningar och i stället en modernisering av redan befintliga fabriker och utrustning. ”Ombyggnation” skall från och med nu utgöra mer än 50% av investeringsutgifterna i stället för nuvarande 30%.

Hur skall då detta schema och det övriga i Gorbatjovs rapport genomföras? Naturligtvis han man de traditionella och slentrianmässiga hänsyftningarna till ”materiella incitament” och att ”mobilisera arbetarna”. Men alla vet att det bara är tom retorik. Särskilt med tanke på de blygsamma resultat som uppnåddes via liknande formuleringar under Liberman-Kosygin-reformerna vid 60-talets mitt. Det enda man därutöver har att hålla sig till är administrativa förändringar – d v s omstuvningar i byråkratins. Det är faktiskt allt som Gorbatjovs reformer kan leda till.

---

³³ Detta hindrade inte general Jaruzelski från att kallt berätta för *L'Humanité* 3/6 1985 att ”vår stat tillhandahåller så många sociala förmåner och av en sådan art, att de saknar motstycke ens i de större och rikare imperialistländerna.

Han föreslår att man skall stärka makten hos både planeringsorgan, företagsledningar och fabrikschefer. Det är därför man skall skära ner inom de mellanliggande grupperna: ministerierna och särskilt republikernas ministerier; lokala och regionala organ eller sektorsorgan samt inspektionsorganen. Detta skall ske såväl till antal som auktoritet och betydelse. Med denna byråkratiska rationalisering skall följa ett förenklat planindex.

Detta är varken särskilt radikalt eller övertygande. Men påminner sig om den gamle romerske poetens Horatius liknelse om berget som födde en fånig liten råtta. Eländets dimensioner och anklagelsernas allvar står i bjärt kontrast mot vagheten i de föreslagna åtgärdernas begränsade innehåll. Detta påminner om när Tatjana Zaslavskaja lade fram sin Novosibirsk-rapport 1983. Där formulerade hon en kritisk analys av sovjetekonomins strukturells svagheter, men hade ändå bara mycket vaga och begränsade reformer att föreslå.

Hänsyftningen är inte en slump. Trots officiella reprimander mot Zaslavskaja avsattes hon inte från sin post. Hennes tankar föll inte i vanrykte. De togs fram igen i en intervju hon lyckades få publicerad i Izvestija 1 juni 1985. Och de verkar åtminstone delvis ha inspirerat till Gorbatjovs ekonomiska reform, precis som till Andropovs ”experimentreform”.³⁴ I vilket fall finner man samma tanke i Novosibirsk-rapporten som dominerar Gorbatjovs reform: En parallell förstärkning av makten hos centrala planeringsorgan och företagsledningar, på samma gång som makten och betydelsen hos mellanliggande byråkratiska myndigheter minskar.

Jordbruk och service: Ett försök att utvidga marknaden

Men det finns ytterligare ett reformförslag som Gorbatjov ännu inte tagit upp offentligt, men som kanske snart läggs fram: Att utvidga den ”privata” marknadsekonomiska sfären inom jordbruk och service. Detta nämns uttryckligen som en möjlighet för jordbruket – ”så länge man håller sig inom lagens ramar” – i Izvestijas intervju med Zaslavskaja.

Här bör vi erinra oss att Gorbatjov i sju år ansvarade för det sovjetiska jordbruket inom centralkommitténs sekretariat. Det minsta man kan säga är att hans fögderi inte lämnade något lysande slutsaldo. Sovjets jordbruk befinner sig i permanent stagnation. Bristen på fodersäd har lett till att köttproduktionen stagnerat på en nivå av omkring 60 kilo per capita, jämfört med över 100 kilo i Frankrike och 92 kilo i DDR. Sovjetledarna (däribland Gorbatjov) nämner allt oftare DDR som exempel när det gäller planering och ekonomisk skötsel. 1985 verkade spannmålsproduktionen öka något. Den blir utan tvivel omkring 190-195 miljoner ton. Men det är långt ifrån det mål på 240-245 miljoner ton som ursprungligen fastställdes i femårsplanen för 1981-85.

Det finns många tecken på att Gorbatjov vill stimulera den under Bresjnev-perioden stagnerade produktionen på de privata kolchoslotterna. Dessa svarar för ungefär 25% av den totala jordbruksproduktionen och har en tyngre roll ifråga om boskapsuppfödning och produktion av frukt och grönsaker.³⁵ Ett av reformmakarnas förslag är att privatproduktionen skall stimuleras, men att den skall hållas under statlig kontroll. Utbudet skall kanaliseras via de statliga och kooperativa distributionsnäten. Det liknar den östtyska modellen, halvvägs mellan dagens sovjetiska struktur (som tagits i arv från Bresjnev och Chrustjov) och den ungerska, för att nu inte nämna de polska och jugoslaviska modellerna.

³⁴ Detta berörde ett begränsat antal branscher och företag där direktörerna har större makt att avgöra priser och produktsortiment. Aganbegian framhöll de magra resultaten av denna reform i *EKO* nr 6 1986.

³⁵ För frukt och grönsaker (utom potatis), spelar stadsarbetarnas trädgårdar en icke obetydlig roll.

Reformens djärvaste aspekter rör tjänstesektorn. Experimentellt har de redan tillämpats i rådsrepubliken Estland. Enligt en artikel i *Izvestija*³⁶ är reparationssektorn en av de branscher där sovjetbefolkningen är mest missnöjd. I Tallin lät radio- och TV-reparationsfirman Elektron hyra ut sina butiker till tekniker för 650 rubel per månad och arbetare. De måste också kostnaderna för material, el, värme, etc. I gengäld kunde de kräva kunden på vad de ansåg vara rätt pris för reparationen. Priserna bestämdes sålunda genom lagen om tillgång och efterfrågan. Reparatorerna kunde behålla 70% av sina intäkter och betalade alltså statsföretaget 30% som en slags skatt på sin profit. Resultatet verkar ha varit sensationellt. Väntetiderna för reparationer som legat på två veckor – och där Tallin var lyckligt lottat i jämförelse med Moskva och Leningrad – reducerades till en eller två dagar. Ofta återlämnades apparaterna redan samma kväll. Även reparationernas kvalitet förbättrades avsevärt. Mutorna försvann och priserna stabiliserades fort. Tillgång och efterfrågan kom faktiskt i balans så fort att teknikerna nu gått börja söka efter kunder då efterfrågan på tjänster snabbt mättats.

Att det går att publicera artiklar om sådana ämnen i den sovjetiska pressen verkar tyda på att Gorbatjov och hans grupp vill utvidga dessa experiment. Redan exemplet från serviceindustrin ligger närmare den ungerska modellen. Men som exemplet Ungern självt visar är det ingalunda lätt att genomföra detta slags reformer inom storindustrin, och det finns inga garantier för framgång vare sig i sociala eller ekonomiska termer.³⁷

De ekonomiska reformernas sociala följder

Gorbatjovs dilemma är främst av social natur. Det är ett val mellan oförenliga sociala intressen som överallt kolliderar och som skulle komma i explosiv motsättning om vissa utvecklingsdrag drogs fullt ut.³⁸ Den ”byråkratiska rationaliseringen av den byråkratiska företagskötseln” medför uppenbart en utvidgning av direktörernas rättigheter som kommer att rikta sig mot den garanterade anställningstrygghet som är de sovjetiska arbetarnas viktigaste återstående erövring efter oktoberrevolutionen. Hittills har alla försök att komma runt detta problem – huvudsakligen genom arbetarkollektivens självdisciplin och egna avskedanden, med hjälp av skiftsystem och genom att hålla fram löften om väsentliga bonusökningar (för en minoritet) – gått på pumpen emot arbetarnas klassolidaritet och instinktiva jämlikhetssträvan.³⁹

Att i början av 1983 skicka ut milisen för att kontrollera folk på kaféer, biografier och teatrar för att se om de var skolkande arbetare kunde vara en antydan. Men det sätt på vilket kampanjen flammade upp för au sedan slockna visar gränsen för sådana aktioner. Man kan inte sätta en polis bakom var och en av 128 miljoner arbetare.

Det är inte särskilt troligt att det går att bryta denna barriär bara genom politiska påtryckningar. Det kommer att fordras ett starkt ekonomiskt tryck, d v s uppkomsten av en

³⁶ 19 augusti 1985.

³⁷ I sitt intressanta verk *Travail et Travailleurs en URSS*, Editions La Découverte, Paris 1984; pekar Jacques Sapir på att man under Andropov försökte slå till mot den frånvaro som delvis orsakades av arbete på egna projekt och som ökades av alkoholismen. Försöket rann ut i sanden.

³⁸ Novosibirskrapporten nämnde uttryckligen de motsatta intressena hos olika sociala skikt som en av orsakerna till att det dröjde med en radikal ekonomisk reform i Sovjetunionen. Gorbatjov gjorde själv lättare antydningar i samma riktning. Vad gäller all den sovjetiska diskussion om existensen av sådana motsättningar, se den ovan citerade artikeln av Marina Bek i *International Viewpoint* nr 73.

³⁹ En fransk industriman som inbjudits till Sovjetunionen rapporterade vissa intressanta detaljer i *L'Expansion* 24 maj 1985.

omfattande arbetslöshet.⁴⁰ Men under nuvarande styrkeförhållanden skulle man inte kunna genomdriva en massarbetslöshet utan att provocera fram ett oerhört och explosivt motstånd från arbetarna. Men om inte detta motstånd från arbetarna bryts kommer chefernas ökade makt att begränsas till framför allt en mindre omfördelning av auktoritetsfärerna inom byråkratin själv. De positiva effekterna på den ekonomiska tillväxttakten och de teknologiska innovationerna⁴¹ kommer därför bara vara under en begränsad tid, även om de är reella, precis som de första Malenkov/Chrusjtjov-reformerna och sedan Libermans och Kosygins reformer. Efter ett par år kommer samma orsaker åter att ge samma effekter. Sjukdomen är strukturell, inte konjunkturell.

Från och med den 1 januari 1987 gick de ekonomiska reformernas samhällseliga effekter in i en andra fas. En ”statlig kvalitetskontroll” infördes, som omfattade de största och viktigaste 1 500 statsföretagen och trusterna. Dessa svarar för hälften av landets industriproduktion. Enligt en artikel i Pravda från början av mars 1987 kommer de produkter som inte uppfyller kvalitetskraven att minska med 7,5%. Borttagandet av de kvalitetssvag produkterna har emellertid lett till tillfälliga produktionsstopp. Dessa har medfört sänkta månadslöner, främst genom lägre bonus. Detta har lett till opposition från arbetarna. Vid centralkommitténs möte i januari 1987 talade Gorbatjov i tämligen förutsäende ordalag – vart tog glasnost vägen? – om möjligheterna till konflikter. Ett Tass-telegram hävdade att det varken rådde strejker eller öppna konflikter. Men det stämmer inte med fakta.

I december 1986 var det massiva arbetarprotester mot lönesänkningar i lastbilfabriken Kamaz i staden Bresjnev i Autonoma Tatar-republiken. Detta omnämndes i *Isvestija*. Under sitt besök i Estland nämnde Gorbatjov själv ”de första reaktionerna” från personalen i en elindustri mot ”kvalitetskontrollens” effekter. Enligt en artikel i *Sovjetskaja Rossija* från januari 1987 hade ”många arbetare” förlorat upp till 50 rubel av sina månadslöner, d v s en fjärdedel av medellönen. Den 4 mars 1987 meddelade Tass att lönerna hade sjunkit med 30% vid en fabrik för jordbruksmaskiner i Tujmen i Sibirien. Följande dag angav Tass att 60% av de företag där man infört ”kvalitetskontroll” inte hade lyckats uppfylla sina planmål för januari.⁴² Och i en tung maskinindustri i Alma Ata uppgick löneförlusten till 60 eller 70 rubel, nästan en tredjedel av månadslönen.⁴³

Arbetarnas ilska motiverades inte av någon ”medbrottslighet” med de inkompetenta cheferna eller en ”de latas konservatism” som Gorbatjovs okritiska anhängare i väst hävdar, eller som hans handgångna män i Östeuropa och Sovjet diskret mumlar. I själva verket förklaras den av en känsla av att ha blivit orättvist behandlad. Arbetarna straffas, lönerna minskas på grund av bristande skötsel av företaget, vilket arbetarna inte bär ansvaret för.⁴⁴ Dessa bristfälligheter gäller förbindelserna mellan olika industrier – försenade och oregelbundna leveranser av råvaror och reservdelar, otillräckliga förråd av material och utrustning. Inte minst beror det på hur produktionen är organiserad på företaget. Detta har återuppväckt Lenins gamla paroll om

⁴⁰ Om risken för arbetslöshetens återkomst i Sovjet, se *Der Spiegel* 3/2 1986, som särskilt refererar till kalkyler gjorda av professor V Kostoko, en expert vid Gosplan, som uppskattade mängden förlorade arbeten till 13-19 miljoner. Sovjetpressen har nyligen nämnt siffran 100 000 arbetslösa i republiken Azerbadjan. Den 27 mars 1987 rapporterade Tass om det första sovjetiska företag som gått i konkurs, en byggnadsfirma i Leningrad med 2 000 anställda.

⁴¹ Gorbatjov lovade att höja lönerna för ingenjörer och tekniker och att öka bonusen.

⁴² Denna uppgift är ur en artikel i *Neue Zürcher Zeitung* april 1987.

⁴³ Sovjetisk massmedia rapporterad i *Die Zeit* 10 april 1987.

⁴⁴ Se de uttalanden från arbetarna på Kamazfabriken som rapporterats i en intervju med den 'officielle' dissidenten Roy Medvedev i *Business Week* 2/2 1987.

arbetarkontroll över produktionen i arbetarnas medvetande.

Under det förtäckta hotet om angrepp mot den fulla sysselsättningen har arbetarklassen också fått se sin levnadsstandard hotad. Under 1986, och än mer i början av 1987, försköt den officiella propagandan gradvis sin betoning av de ekonomiska reformerna från att gälla en förbättrad standard åt alla (det berömda löftet om bekväma bostäder åt alla till år 2000) till krav på produktionsökningar: ökad produktivitet och arbetstakt, löner kopplade till produktiviteten. Arbetarna kan inte undgå att uppfatta dessa ständiga uppmaningar som ökade påtryckningar att arbeta hårdare – det samhällseliga överskottet skall öka på deras bekostnad. Detta tryck är desto starkare eftersom den ökade tillgången på kvalitetsvaror i de kooperativa affärerna och på de privata restaurangerna ligger utom räckhåll för deras plånböcker. Det ökar arbetarnas känsla av att byråkratin fortfarande åtnjuter betydande privilegier – trots att man i massmedia kan se en växande kritik mot specialaffärer, speciella sjukhusrum, skolor för begåvade (i realiteten dignitärernas barn), semesterhemmen o s v. Inget har förändrats i det dagliga livet för mannen och kvinnan på gatan: Det är den vanliga känslan hos arbetarklassen. Detta förklarar deras fundamentala misstro mot Gorbatsjov.

Den ökade uppmärksamhet som Gorbatsjovs ideologer ägnar åt skillnaderna och den sociala intressekonflikten har också tagit en ogynnsam vändning för arbetarklassen. Allt mer betonas sektorers, korporationers, regionala eller t o m enskilda fabrikers attityd- och intresse-motsättningar. Därigenom rationaliserar de sin strävan att splittra arbetarklassen och dölja den grundläggande intressekonflikten mellan arbetare och byråkrati.

De politiska reformerna

Gorbatsjovs enda utväg är att erbjuda arbetarna någon kompensation på institutionell nivå. Men dess form och innehåll är alltför vagt för att kunna övervinna deras skepsis. De politiska reformer som framlades vid centralkommittémötet den 27-28 januari 1987 var:

- a) Möjligheter att välja mellan flera kandidater vid val till lokala eller regionala sovjet (det är dock osäkert om detta också kommer att gälla valen till Högsta sovjet).
- b) Hemliga val av partifunktionärer (återigen är det osäkert om detta också kommer att gälla vid val av delegater till SUKPs kongresser och centralkommitté).
- c) Kandidater till fackliga förtroendeuppdrag väljs på arbetsplatserna.
- d) Inrättande av nya funktioner för arbetarnas deltagande i fabriksledningen. Detta innebär främst att arbetarna skall välja chefer (alltid eller bara ibland...?) vart femte år. Detta innebär snarare en risk att dessa chefers ökade makt ytterligare ”legitimeras” än det ökar arbetarnas verkliga inflytande över den dagliga skötseln av företagen.

Genom tillkännagivandet av dessa politiska reformer blev oppositionen tydligare inom en stor del av byråkratin. Det gäller särskilt inom Gosplan och ”ekonomi”ministerierna, huvudparten av statsapparaten, lokala och regionala funktionärer, ett stort antal konservativa och medlemmar på fabriker som är vana vid att allt går sin gilla gång, samt den konservativa (minoritets)fraktionen inom intelligentsian (vanligen också de mest medelmåttiga ifråga om kreativitet).⁴⁵ För att få en klar bild av oppositionens omfattning – eller slagkraften i byråkratins slöhet och obstruktion – bör man notera att antalet ministerier i unionen och

---

⁴⁵ En mycket övertygande analys av detta motstånd ges i *Die Zeit* 10 april 1987. Se även *The Economist* 4-11 april 1987. Den senare hävdar att tjugo inlägg vid centralkommitténs plenum i januari 1987 var öppet kritiska till glasnost, och anklagade den för att undergräva partiets auktoritet.

republikerna har ökat från 18 år 1936 till 49 år 1946 och 80 år 1986. Hela den statliga administrationen omfattar för närvarande 18 miljoner funktionärer.⁴⁶ Till detta kommer de olika apparaterna inom parti, fackliga och andra massorganisationer. Sammanlagt uppgår detta till 25-30 miljoner personer.

Samtidigt ser vi också tydligare vilka sektorer Gorbatjov stöder sig på. Till dessa väddade han nästan öppet i sin rapport vid centralkommitténs januarimöte 1987: Den liberala intelligentsian, vars majoritet ger honom ett entusiastiskt stöd, yngre och mer modernistiska teknokrater, särskilt de på företagsnivå och i den centrala ekonomiska administrationen (där de emellertid verkar vara i minoritet) samt de mer förutseende och klarsynta ”modernistiska” delarna av parti-, polis- och arméapparaterna.⁴⁷ När Gorbatjov i sin rapport i dramatiska ordalag beskrev systemets kris, när han alltmer talar om den verkliga ”revolution” som behövs, gör han det bara för att rädda byråkratin, inte för att störta den. Skillnaden mellan honom och den så kallade ”konservativa” fraktionen gäller de senares fatala underskattning av krisen. Ställda inför krisens djup avvisar Bresjnev-anhängarna de kirurgiska ingrepp Gorbatjov föreslår: de kan bara tänka sig huvudvärkstabletter.

Vi skulle kunna ge många belegg för hur påtaglig Gorbatjovs målsättning att rädda byråkratin är i rapporten. Principen om ett enpartisystem försvaras starkt, liksom dogmen om nödvändigheten av partiets ledande politiska roll. Gorbatjov prisar KGB som institution (på KGBs begäran). ”Principen” om den demokratiska centralismen och det sätt som den fungerat alltsedan Stalin-fraktionens seger – och därigenom den byråkratiska centralismens seger – anses vara hela det politiska systemets hörnsten. Dess utbredning från partiet till massorganisationer och statsstrukturen firas som en av marxismen-leninismens höjdpunkter, trots att de uppenbart inte har något med varandra att göra.

Ett tecken på Gorbatjovs strävan att försvara diktaturen är hans inställning till den nationella frågan i Sovjetunionen. I Gorbatjovs centralkommittérapport är betoningen inte lagd på den storryska nationalismen. I stället läggs tyngdpunkten på kampen mot den ”borgerliga nationalismen” hos unionens icke-ryska minoriteter. Betoningen får en mer konkret och negativ innebörd efter avskedandet av förste partisekreteraren i republiken Kazakstan, Dimukhamed Kunajev. Detta ledde till demonstrationer i Alma Ata i december 1986.⁴⁸ Utifrån den information som vi fått är det svårt att veta om det verkligen var en folklig reaktion eller en inombyråkratisk konflikt som resulterade i att den ändå oerhört korrupta lokala byråkratin lyckades manipulera delar av befolkningen. Men för en storryss som Gorbatjov är det i vilket fall djupt reaktionärt att koncentrera sin eld mot de undertryckta etniska minoriteterna och att stödja utnämningen av ryska ledare i unionens republiker.

Gorbatjovs dilemma framstår klart när man jämför hans målsättningar med de medel han föreslår för att uppnå dem. I nästan 60 år har allting i Sovjet fungerat efter modellen vertikala kommandon, uppifrån och ner, utan att befolkningen kunnat ta några självständiga initiativ. Grundvalen för denna byråkratiska diktatur är principen om att ”materiella incitament” är den drivkraft som får det ekonomiska maskineriet att fungera och planerna att uppfyllas. Maktmonopolet och de materiella privilegierna betingar varandra. Gorbatjov började tillämpa sina reformer uppifrån och ner.

⁴⁶ V Koudrajtsev och J Luchakova: ”Vetenskapens uppgifter efter SUKPs 27e kongress”, i *Kommunist* nr 9 1986.

⁴⁷ Enligt Maria Huber & Christian Schmidt-Häuers artikel i *Die Zeit* 10/4 1987 är generalerna Ljujev och Lisitjev bland Michail Gorbatjovs viktigaste understödjare.

⁴⁸ Vid detta tillfälle visade sig än en gång glasnosts gränser. Vi vet ännu inte vilka som demonstrerade och repressionens omfattning. Vissa källor uppger att många dödades

Men byråkratin gör motstånd. Den har en tröghet som inte ens dess vassaste kritiker hade väntat sig. Den saboterar och spjärnar hela tiden emot. Alltså måste den ruskas om. Först börjar man med en administrativ omskakning av administratörerna. Sedan följer nya obstruktioner, fantastiska uppvisningar i överksamhet, nya delvisa misslyckanden, nya förseningar och uppskjutanden. Men krisen för systemet tickar vidare som en tidsinställd bomb. Ju längre det pågår, desto mer tid går förlorad. Därför måste man agera med hjälp av andra samhällskrafter. Vid sidan av byråkratin är det bara massorna som kan vara "förgrundsgestalterna" i den "verkliga revolution" som Gorbatsjov säger att Sovjetunionen behöver. Den teknokratiska och kulturella intelligentia som alltmer entusiastiskt stödjer honom har inte den tyngd som krävs för att uppväga de miljontals funktionärer och inspektorer som försvarar sina inkörda hjulspår och privilegier.

Men hur skall vissa byråkrater sätta befolkningen i rörelse gentemot andra? Hur skall de kunna kontrollera och kanalisera dessa mobiliseringar? Riskerna med sådana äventyr bekräftas av de ungerska, tjeckiska, kinesiska – och det kanske mest skrämmande av dem alla: Polen och Solidamosc-exemplen. På samma sätt som den "liberale" Napoleon III och de sista tsarerna är Gorbatsjovs "liberala diktatur" bokstavligen fångad mellan två eldar. Motsättningarna inom byråkratin vidgar en spricka där självständiga handlingar från de breda befolkningslagren kan bryta fram.

Djävheten i Gorbatsjovs diplomatiska utspel – särskilt i nedrustningsfrågor – står i slående kontrast till hans tvekan i inrikespolitiska frågor. Detta beror inte bara på att det finns ett större samförstånd kring Kremles utrikespolitik än det finns kring den byråkratiska diktaturens politiska struktur. Det beror också på att byråkratin behöver förhindra kärnvapenkapprustningen för att kunna minska den del av Sovjets knappa resurser som går åt till icke-produktiva mål.

Inte bara världsrevolutionen, utan också kapitalismens avskaffande internationellt, har upphört att vara en målsättning. Frågan nämns inte ens i det nya program som SUKP antog vid sin 27 kongress. Talet om avspänningspolitik grundad på den fredliga samexistensen låter uppriktigare nu än under Chrusjtjovs tid, och har nått ett bredare gensvar i den imperialistiska världen. (Se t ex den brittiska pressens överraskande kommentarer när Margareth Thatcher reste till Moskva.)⁴⁹ Gorbatsjovs eurokommunistiska supportrar understödde detta med sin sedvanliga cynism:

Tiderna har förändrats sedan Chrusjtjov inledde ett liknande reformprogram i Sovjetunionen. Till skillnad från Chrusjtjov är inte Mr Gorbatsjov militärt provokativ och står inte med någon aggressiv anti-kapitalistisk ideologi. Detta ger honom en verklig chans att vinna stöd hos allmänheten i väst och i synnerhet hos dess opinionsbildare och föra bort dem från det anti-sovjetiska sabelskrämlet, eller åtminstone få sådant tal att låta tomt och ovidkommande.⁵⁰

Än klarare uttrycker sig den internationella borgarklassens lysande talesmän över det dilemma Gorbatsjovs reformer reser för byråkratin och världskapitalismen. Vi citerar Samuel Pizar i en intervju i *Le Monde* 30 april 1987:

Ryssland har alltid pendlat mellan tyranni och kaos. Släpper man tyglarna finns det risk för olyckor. Gorbatsjov är medveten om detta, och han tar en avsevärd risk. Det finns t o m en fara (!) för att han råkar ut för en politisk eller fysisk olycka.

För den internationella borgarklassen skulle det uppenbart vara kaotiskt om den sovjetiska

⁴⁹ Se till exempel *The Economist* april 1987.

⁵⁰ *Marxism Today*, maj 1987.

arbetarklassen – världens största – sattes i rörelse. En sovande jätte vars återkomst på den politiska scenen – liksom det amerikanska – skulle förändra hela världsläget i ett enda slag. Detta är den grundläggande förklaringen till den liberala internationella borgarklassens positiva inställning till Michail Gorbatsjov:⁵¹ Rädslan för en verklig politisk revolution, för en ny revolutionär mobilisering av den sovjetiska befolkningen. Detta innebär inte att den internationella arbetarklassen eller de revolutionära marxisterna skulle förhålla sig neutrala eller stå likgiltiga inför Gorbatsjovs nedrustningsinitiativ, eller att de nöjer sig med att stå vid sidan om. Objektivt stimulerar initiativen till ett nytt stadium för anti-krigsrörelsen, uppmuntrar massrörelsen i väst till nya angrepp mot kapprustningen, framför allt kärnvapnen. I denna bemärkelse förtjänar initiativet stöd, förutsatt att det är ett självständigt och kritiskt stöd, som kan stimulera till verkliga massmobiliseringar och inte avleder anti-krigsrörelsen till diplomatiska förhandlingar.

Men samtidigt måste man vara medveten om att Gorbatsjovs nedrustningsinitiativ bara är en aspekt i den sovjetiska byråkratins utrikespolitik. Detta sker mot en bredare bakgrund vars försonlighet gentemot imperialismen – och därmed dess kontrarevolutionära karaktär – är obestridd.

Avgörande frågor

Politiska diskussioner och kritik, ett växande politiskt medvetande bland de breda befolkningslagren kan bara uppstå genom en spontan politisk verksamhet och lärotid i basen. Marx gjorde narr av de som under det upplysta preussiska kungadömet trodde att man kunde lära människor att simma utan att gå i vattnet. Han ironiserade över de ”längdhoppshoppmästare” som tog måttbandet som förberedelse inför språnget över avgrunden. Gorbatsjovs upplysta förmyndarmentalitet står inför ett liknande hinder. På samma sätt som vetenskapen inte kan utvecklas utan fria diskussioner, fordrar massornas politiska lärotid handlingsfrihet innan den kan blomstra. Gorbatsjovs reformer meder inte denna frihet.

Det innebär att folket – särskilt arbetarna och ungdomen – väntar på utfallet av en rad viktiga tester innan de kan bedöma reformernas verkliga omfattning. De kan sammanfattas i t ex följande punkter (det går lätt att tillfoga ytterligare frågor):

- Ett fullständigt avskaffande av censuren. Obeskurna rättigheter åt varje medborgargrupp att publicera böcker, pamfletter, tidskrifter, flygblad etc.⁵²
- Upphäv alla paragrafer i strafflagen som begränsar yttrandefriheten, i synnerhet de artiklar som förbjuder ”anti-sovjetisk agitation” och ”förtal av sovjetmakten”, eller artiklar som över huvud taget inte har något med spioneri eller kriminalitet (terrorism o s v) att göra, men som institutionaliserar åsiktsbrott och förhindrar eller försvårar folkets utnyttjande av de demokratiska rättigheterna.⁵³

⁵¹ Se även i samma stil biografien över Michail Gorbatsjov av Huber & Schmidt-Häuer; Pipåer Verlag, München 1987.

⁵² Frågan diskuteras mer än någonsin. Vid journalistkongressen, där många incidenter ägde rum, togs frågan inte upp. Som tidigare insisterade man på den officiella doktrinen de facto-monopol.

⁵³ Burlatskij, politisk kommentator i *Liternaturnaja Gazeta*, och andra gorbatsjoviter använder formuleringen: Diskussionsfrihet men inte frihet för antisocialistiska idéer. Deng Xiaoping och Peng Zhen använder liknande uttryck i Kina. Men hur kan man då förklara att många chauvinistiskt storryska eller öppet antisemitiska skrifter tolereras, som Tseran Solodors, samtidigt som man bannlyser starkt antikapitalistiska socialister, kommunister och anarkister?

- Frige alla politiska fångar, alla de som sitter i fängelse eller i läger för åsiktsbrott.⁵⁴
- Inrätta ett Habeas Corpus⁵⁵. Var och en som arresteras måste inom 24 timmar få se en precis anklagelse och rätten att skaffa sig fritt vald försvarsadvokat. Advokaten måste ha rätt att ta del av alla de bevis som fallet grundar sig på.
- Som skydd mot godtycklighet från polisen måste varje arresterad ha rätt att appellera till de lokala sovjeterna. Sovjeterna måste ha rätt att utan polisens närvaro själva fråga ut den arresterade. Sovjeterna måste ha rätt att undersöka polisens ingripanden.
- Rätt åt varje medborgargrupp som omfattar mer än ett visst minimiantal att inte bara få delta på sovjeternas nomineringsmöten och föreslå valkandidater – även till Högsta sovjet – utan också få ställa upp med kandidater som fått ett visst minimiantal av rösterna i dessa nomineringar vid själva valet.
- Fria val av fackföreningsdelegater, medlemmar av ”arbetarråden” och ”kvinnoråden” i företagen. Rätt att utan begränsningar föra fram flera olika kandidater. Under en övergångsperiod måste friheten i dessa val – av orsaker som Gorbatjov själv angett – garanteras genom hemliga val.
- Rättigheter för de fritt valda fackföreningsmedlemmarna i ”arbetarråden” att kontakta och rådgöra med varandra, att fritt organisera sig inom en industri och framför allt i olika lokala tätorter, städer, distrikt, regioner och republiker. Avskaffande av principen om ”demokratisk centralism” inom fackföreningarna, företagsgrupper, ”arbetarråd” och alla massorganisationer.

Till och med i sin ursprungliga leninistiska – d v s genuint demokratiska – form blir denna princip bara meningsfull om man tillämpar den på personer som frivilligt slagit sig samman utifrån en gemensam övertygelse, och inte på stats- eller klassorganisationer. På denna nivå kan man bara försäkra sig om att massorna verkligen utövar makten genom den grundläggande principen att den auktoritet man får genom sitt mandat också kan återtas av samma väljare.

- Återinföra och garantera arbetarnas rätt att strejka och genomföra andra aktioner för att föra fram sina krav.
- Allmän arbetarkontroll över ekonomisk verksamhet på alla plan- och företagsnivåer, t ex lagerhållning; in- och utförsel av råmaterial; användningen av och kraven på utrustningen; beräkning av produktionskostnader; framtagandet av produktions- och lönenormer; det egna och andra företags planmål; de allmänna prioriteringarna i planen som styr anställningsbehovet; vetorätt mot avskedanden och andra sätt att minska antalet anställda o s v.

Detta är de viktigaste åtgärderna för att öka arbetarnas, och inte bara formellt ”PR-mässiga” deltagande i företagsdriften. De är avgörande steg på vägen mot den ekonomiska demokrati som Gorbatjovanhängarna talar så mycket om och som skall vara en uppdaterad version av den ”producenternas demokrati” man talade så mycket om efter Oktoberrevolutionen.

- Avskaffa specialaffärerna och de reserverade avdelningarna på sjukhusen, semesterhemmen,

⁵⁴ Här bör nämnas den synnerligen modige psykiatern Korjagin som var fängslad i sju år och gick i hungerstrejk. Hans ”brott” var att fördöma det politiska användandet av psykiatriska interneringar, särskilt den emot gruvarbetaren Nikitin, grundaren av en oberoende fackförening i Donetsregionen. Han har tydligen frisläppts och skickats i exil.

⁵⁵ Ungefär åläggande om prövning inför rätta av det berättigande i ett frihetsberövande.

speciella restauranger, utbildningsinstitut o s v. Arbetarkontroll och medborgarkommittéer för att garantera att dessa åtgärder genomförs.

- Införandet av principen om att ingen statsfunktionär, inte ens på högsta nivå, kan få högre ersättning (inberäknat naturaförmåner) än en yrkesutbildad arbetare.

Med tanke på det nära sambandet mellan SUKP och den sovjetiska staten, utvidgandet av en rad ”glasnost”-åtgärder till SUKP, avspeglar inte illusionerna om partiets karaktär utan snarare elementära demokratiska krav. Eftersom det för närvarande bara är i partiets centralkommitté som det äger rum några egentliga diskussioner, är det logiskt om kritiska medborgare begär att dessa debatter skall publiceras. När Gorbatjov föreslår att medlemmarna i partikommittéerna skall väljas i hemliga val, är det uppenbart ett medborgarkrav att dessa val inte bara skall vara ett låtsasspel, utan att det också finns olika kandidater med skilda plattformar. Detta förtar uppenbart inte på något vis betydelsen av kravet på ett flerpartisystem, d v s de sovjetiska böndernas och arbetarnas fria rätt att bilda politiska partier efter eget tycke.

Är det att kräva ”allt för mycket, allt för snabbt” att ställa sådana krav? Stärker inte det de konservativas ställning gentemot Gorbatjov? Detta är ett av de mest förlegade argumenten? Redan vid 1848 års val anklagade liberalerna dåtidens kommunister för att ”spela reaktionen i händerna” när de lade fram sina ”överdrivna” krav. Det verkliga problemet ligger inte här. Det ligger i det politiska arbetets klasskaraktär, i de skiljda samhällsintressen som skall komma till uttryck och länkas samman.

Ingen socialistisk demokrati utan massmobilisering, utan politisk revolution

Det är en illusion att tänka sig att det går att genomföra verkligt revolutionära förändringar utan att arbetarklassen sätter sig i rörelse. Att tro att arbetarklassen kan sättas i rörelse utan att appellera till deras intressen är att falla in i den sterilaste voluntarism och idealistiska utopism. I de postkapitalistiska samhällena har arbetarnas strävan efter materiella och moraliska incitament kommit till uttryck genom solidaritet, rättvisa, jämlikhet och verklig makt att fatta beslut. Marxister lägger dessutom till internationalism och solidaritet med världsrevolutionens tre sektorer till det som utmärker rörelsen.

I ett tal till en grupp författare den 19 juni 1986 sade Gorbatjov att:

Fienden [det hade varit bättre om han sagt den internationella borgarklassen] är inte rädd för Sovjets kärnvapenmissiler. Men den är rädd för en ökad demokrati i Sovjetunionen.

Ett Sovjet där det rådde en verkligt socialistiskt demokrati skulle ha en attraktionskraft som skulle attrahera all världens folk. Det skulle i ett enda slag förändra det internationella läget. Men det skulle fordra en verkligt socialistisk demokrati, som inte bara ger arbetarna större ekonomiska rättigheter och mer makt, utan större rättigheter och makt än vad de har i de mest utvecklade kapitalistiska länderna. Gorbatjovs initiativ kommer inte att resultera i någon sådan demokrati. Den kommer genom massornas handlingar. Men Gorbatjovs reformer öppnar en spricka som dessa aktioner kan tränga fram igenom, när de förhoppningar han väckt kommit på skam.

Översatt ur: *International Marxist Review* nr 4 1987